

VU Research Portal

Eer tegen eer

Hage, R.C.

2017

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Hage, R. C. (2017). *Eer tegen eer: Een cultuurhistorische studie van schaking tijdens de Republiek, 1580 - 1795*.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Samenvatting

Vooraanstaande families en de opkomende middenklasse ondervonden in de zestiende eeuw steeds meer hinder van het ongeoorloofd weggaan van een voor hen onaanvaardbare jongeman met hun welwillende minderjarige dochter of nicht die met elkaar wilden huwen. Gewelddadige ontvoeringen van vrouwen waren al verboden, maar nu werden ook clandestiene huwelijken aangepakt. Dat huwelijk was volgens de rooms-katholieke leer geldig maar bedreigde vanwege erfrechtelijke bepalingen de vermogenspositie van de familie van het meisje. Het eeuwig Edict van Karel V uit 1540 maakte financieel gewin voor iedereen die buiten weten en instemming van de familie wilde huwen, onmogelijk. De rooms-katholieke kerk beseftte dat het consensualisme, de leer die stelde dat een huwelijk tussen twee personen voor God werd gesloten en waarvoor instemming van de wederzijdse ouders niet was vereist, spanningen opriep. Tijdens het Concilie van Trente (1545-1563) werden er wel procedurele regels opgesteld om clandestiene huwelijken te ontmoedigen, doch de geldigheid ervan werd gehandhaafd. Het protestantisme eiste juist ouderlijke toestemming en accepteerde niet langer de consensuele verbintenis als enige basis voor een huwelijk.

De maatregelen konden echter schaking in de betekenis van het verschijnsel waarbij een jongeman met een jonge vrouw wegliep of haar tegen haar wil meenam, niet uitbannen. Schaking was overigens geen helder gedefinieerd begrip en kon verwijzen naar verleiding, verkrachting, ontvoering, *crimen raptus* of clandestiene huwelijken. In de periode van 1580 tot 1795 heb ik zo'n 200 casussen, met name in Holland, in archieven aangetroffen. Dat roept de vraag op waarom schakingen toch plaatsvonden.

Tot nu toe is in Nederlandse historiografie hierop geen eenduidig antwoord geformuleerd, en ook in literatuur uit Frankrijk of Engeland, of over mediterrane gebieden zijn nauwelijks analyses te vinden. De Vlaamse historicus Bert de Munck (2004) plaatst als een van de weinige onderzoekers, op basis van processtukken uit de Oostenrijkse Nederlanden in de achttiende eeuw verleiding waaronder schaking, in een breder maatschappelijk perspectief. Hij weerlegt de idee dat verleiding en schaking een gevolg zouden zijn van een groeiende vrijheid van partnerkeuze van een jongeman of jonge vrouw. Hij laat zien dat ontwikkelingen in de samenleving rond 1750 leidden tot een andere huwelijkspolitiek van families. Het verwerven van een gewenste huwelijkspartner was een familiestrategie waarbij een dochter werd ingezet.

In Nederland zijn de bevindingen van Donald Haks (1982 en 2011) veel geciteerd. Hij onderscheidt drie vormen van schakingen: in die waarbij de jongeman geweld gebruikt ('schaking'), die waarbij de jonge vrouw min of meer vrijwillig meegaat ('doorgaat') en die, waarbij er een speelreisje wordt geënceneerd door het paar om onder valse voorwendsels

toestemming van hun ouders te krijgen om samen op pad te gaan en vervolgens gehuwd thuis te komen. Deze benadering verklaart echter nog niet waarom schakingen plaatsvonden.

Om hierop tot een antwoord te komen, ben ik de vaak een chaotische indruk makende casussen gaan analyseren als een schakingfiguratie, naar Norbert Elias. Ik bestudeerde welke machtsvervlochteningen en onderlinge afhankelijkheden tussen de betrokkenen speelden. Mijn bronnenonderzoek levert daardoor andere en nieuwe factoren op. Bijvoorbeeld: het aantal schakingen met geweld, dus tegen de zin van het meisje geschied, was slechts 10% van het totale aantal. De rol van de minderjarige, ongehuwde vrouw was veel bepalender was dan tot nu toe is aangenomen. Tevens blijkt de rol van andere partijen zoals de familie en van de overheid veel groter was. Vooraanstaande families schakelden een rechter of bestuursorgaan in, terwijl in buurten en dorpen de gereformeerde kerk bemiddelend optrad. We zien ook een verschil tussen schakingen die plaatsvonden in katholieke enclaves (een paar zocht een priester om het huwelijk te sluiten) en in protestantse gewesten (paar moest ouderlijke toestemming verwerven en dwong door het vertrek de ouders van het meisje daartoe). Ook wordt liefde niet als een reden aangevoerd om te vertrekken. Zowel de jongeman als de jonge vrouw uitten wel ‘inclinatie’, genegenheid voor elkaar. Maar ze beseften ook dat wanneer zij stelden dat ze uit liefde waren weggegaan, hij zou worden gezien als de verleider en zij als het onschuldige, ‘onnozele’ meisje dat zich heeft laten meeslepen. Verkrachting kwam in de zaken niet voor. Geldzucht van de jongeman speelde niet, want hij heeft vaak zelf wel geld, al was het maar om de reis en het verblijf elders te bekostigen. Daarbij hielpen overigens ook de juwelen en het geld dat het meisje meenam. Machtsvervlochteningen zijn bijvoorbeeld aanwezig in het dilemma waarvoor het meisje stond. Was zij in de macht van haar familie, dan sprak zij haar afschuw uit over de jongeman. Was zij in de macht van haar geliefde, dan verwoordde zij de slechte behandeling die zij van haar familie had ondervonden.

De belangrijkste uitkomst is dat het plaatsvinden van schakingen samenhangt met eer. Eer was het begrip waarmee de maatschappelijk waarde van een persoon werd bepaald. Hoe beter het ‘goed gevoelen’ (Hugo de Groot) dat iemand bij anderen opriep, des te groter zijn of haar eer, des te sterker iemands eerpositie binnen een eergroep was. Een persoon onderging dat niet passief, maar handelde om zijn of haar persoonlijke eer te beschermen, desnoods door die van anderen aan te tasten. Het voortdurende discours waarin die eerposities werden besproken en geëvalueerd noem ik het eervertoog. Positieve woorden die we in de bronnen tegenkomen en tot het eervertoog behoren, zijn: eren, prijzen, loven, eerlijk, behoorlijk, betamelijk, eerbaar, eerzaam, deugd, kuisheid, achting, fatsoen, roem, faam, respectabel, aanzien, reputatie, vermaardheid, merite (verdienste), loffelijk, karakter, conduite, prestige, ‘krediet hebben’, grootmoedigheid. Negatieve begrippen zijn bijvoorbeeld: schande, schaamte, blaam, beschimping, notoir (berucht), belediging (iemand ‘leed’ aandoen), injurie (belediging), minachting, infaam, inhabel (niet toegestaan een openbare functie te bekleden), oneerlijk, hoon, laster, smaad, kwade reuk, onkuisheid, verongelijking, eerloos, spot en

scheldwoorden als schelm, dief of hoer. Termen als accommodatie, verzoening, satisfactie, amende of reparatie geven eerherstel aan.

Het eervertoog dat we specifiek bij schakingen aantreffen, noem ik het schakingsvertoog. Dat komt tot uitdrukking in het gebruik van negatieve begrippen die de eerverlaging van een vertrek moeten verklaren die weinig van doen heeft met het werkelijke gedrag van het paar of haar familie. Deze kunnen zijn: ontvoeren, vluchten, wegvoeren, vervorderen, wegbrengen, heengaan, weggaan, vertrekken, roven, convoyeren, ontschaken, maar ook: raptieur, debauchant die de dochter had geseduceed (verleid) of geïnduceerd (aangezet) tot het verlaten van haar familie, constringentie, ontering, ruïne, armoede en ellende.

De daadwerkelijke conflicten, roddel, acties en reacties om eerverlaging tegen te gaan of die een ander aan te doen, duiden we aan met het begrip erehandel (Roodenburg 1992).

Om het begrip schaking los te maken van de connotaties “met geweld” en “vrijwillig”, duid ik alle vormen aan met het woord schaking. Ik gebruik het als neutraal begrip met als doel het proces aan te duiden dat begint met de eerste contacten van het paar tot aan de afloop. Schaking definieer ik als de door erehandel beheerste verandering van de eerposities van een jongeman en van een jonge vrouw, die tot uitdrukking komt in het gezamenlijk wegzeizen. Het doel van schaking, het wegzeizen, is het aangaan van een door de familie van de jonge vrouw ongewenst en de eerpositie van die familie aantastend huwelijk. Schaking in engere zin is de aanduiding van het moment van het vertrek.

Eer wordt door Nederlandse onderzoekers weinig gebruikt als analyse-instrument. Uitzonderingen zijn bijvoorbeeld Roodenburg (1992, 1996, 2004), Kooijmans (1997), Frijhoff (1999) en Gietman (2010). Recente literatuur uit het Engelse en Duitse taalgebied (Henderson Stewart (1994), Dinges (1997, 2004), Bowman (2006), Welsh (2008), Thomas (2009), Speitkamp (2010), Frevert (2011), Oprisko (2012)) wijst op een hernieuwde belangstelling voor de complexiteit van eer. De onderzoekers zijn het eens over het eminente belang van eer in de vroegmoderne tijd en dat voor eenieder het beschermen van de eigen eer en die van de eergroep waarin men verkeerde vanzelfsprekend was.

Op basis van de eerreflexen van de betrokkenen, dus de wijze waarop zij actie ondernamen om de eer van henzelf, van de familie en van de samenleving voor eerverlaging te behoeden, onderscheid ik drie soorten schakingsfiguraties.

De eerste soort kenmerkt zich door het heimelijke van de verhouding van het paar, dat zich in twee varianten voordeed. In het eerste ontstond een liefdesrelatie tussen een jonge man, vaak een knecht, koetsier of een onderwijzer, en een dochter van de familie voor wie hij werkte. Het paar wist dat haar ouders bezwaar zullen maken, maar hoopten toch op een gunstige uitkomst. Die hoop verdween wanneer haar familie ontdekte en realiseerde hoe ver de relatie zich had ontwikkeld. Ze verbood verdere omgang. In deze figuratie, die ik De Ontdekking noem, werd de familie-eer op deze wijze, vaak opzichtig en publiek, hersteld. Het

geweld dat haar ouders en familie haar aandeden om haar voor haar gedrag te straffen, het sociale isolement waarin zij haar hielden, de dwang om haar uit te huwelijken aan een voor het meisje onaanvaardbare kandidaat, beschouwde zij als ‘slavernij’. Dat is een begrip dat elk eergevoelig persoon opneemt als een reden om actie te ondernemen om de persoonlijke eer te herstellen. Toch bleef het paar elkaar schrijven of ontmoeten. Het had zich via een trouwbelofte aan elkaar verbonden, een belangrijke ‘erehandel’. Het paar vormde vanaf toen een prille eergroep. Het wist samen weg te gaan, welke vaak heimelijke gebeurtenis conform het schakingsvertoog werd gezien en uitgedragen als schaking.

In de tweede variant, die ik De Overrompeling noem, zijn die schakingen bijeengebracht die laten zien dat het paar onder druk van een mogelijke ontdekking besloot om de eer aan zichzelf te houden en de familie van het meisje te confronteren met hun wens om te huwen, ongeacht de sociale verschillen tussen hen en de wensen van de familie. Ze vertrokken samen, overigens vaak in het bijzijn van daartoe speciaal gevraagde getuigen, tot grote verrassing en verdriet van de ouders en familie van het meisje. De getuigen moesten naderhand kunnen verklaren dat het vertrek niet met geweld was geschied. Het paar ging naar het buitenland, dat gezien de vele soevereine gebiedjes in de Republiek vaak niet ver weg was. Daar wachtten ze op het moment dat haar familie begreep dat er geen ander alternatief meer was dan het huwelijk te accepteren. Dan kon soms jaren duren.

De tweede soort laat zien dat het jonge paar openlijk een verhouding had die, ondanks de soms subtiele sociale verschillen, leek te worden toegestaan door de familie van het meisje. Toen het paar een huwelijk voorstelde, gaven de ouders geen toestemming. De familie-eer liet een verbintenis niet toe. Dat het paar een verhouding mocht hebben, toont dat de familie verwachtte dat het meisje zich houdt aan haar wens om een ander te huwen, die meer tot familie-eer zou strekken en de continuïteit van de eerpositie van de familie zou garanderen. Deze weigering tastte de eer van de jongeman en van de jonge vrouw aan, omdat het door hen gewilde en vaak ook door hen met een trouwbelofte bezegelde omgang geen voortgang kreeg in een huwelijk. Er blijken dan twee eerreflexen mogelijk.

De eerste eerreflex is dat de jonge vrouw deze weigering niet kon aanvaarden. Zij bleef ondanks het verbod van haar familie haar geliefde zien. Toen de familie daarvan lucht kreeg, nam die maatregelen om elke communicatie te stoppen. Het meisje werd soms opgesloten en van elk zo belangrijk sociaal contact weggehouden. Zij beschreef deze situatie als slavernij. Zij wist via briefjes haar geliefde te bereiken. Die kon deze gang van zaken niet laten passeren. Het paar wist te ontsnappen. Direct werd het schakingsvertoog ingezet om de jongeman van een gewelddadige schaking te beschuldigen en de jonge vrouw als misleid en verleid te omschrijven. Deze figuratie noem ik De Weigering.

De tweede eerreflex is dat de jonge vrouw zich neerlegde bij het besluit van haar familie en die familie-eer prevaleerde boven die van echtgenote van de jongeman. Maar die zag een voor hem eerverhogend huwelijk mislukken en kon deze reputatieschade niet

aanvaarden. Hij organiseerde een vlucht, dat wil zeggen plande een moment waarop hij haar zal gaan ontvoeren. Hij wilde haar uit de macht van haar familie halen in de veronderstelling dat zij tijdens de vlucht wel tot inkeer zal komen en toch voor hem zal kiezen. De daad zelf zou hem eer opleveren van zijn eergroep. Hij deed de schaking in het openbaar, met veel vertoon van wapens en rumoer. Deze figuratie noem ik De Eigenrichting, want de schaker nam het recht in eigen hand.

De derde soort wijkt af van de andere twee, omdat het paar noch de jongeman noch de vaak zeer jonge dochter of nicht, een hoofdrol speelde. Het vermogen van het meisje was de inzet van een strijd tussen de familie van haar moeder en die van haar vader. Vaak was zij halfwees of wees. Beide families trachtten haar uit te huwelijken aan een door hen gewenste kandidaat, ook vaak een familielid, om haar vermogen te behouden.

Bij alle drie soorten en de varianten zien we na het vertrek een verheviging van de strijd tussen de partijen. Die strijd kreeg tevens een publiek karakter. De overheid, tot aan de Staten-Generaal, werd erbij betrokken, soms werd de kerk ingeschakeld. Het schakingsvertoog werd toegepast. Het paar en de enkele familieleden die het paar steunden, stelden daar tegenover een verweer met eerbegrippen uit het eervertoog. Het eerproces van schaking mondde uit in óf tot snel ingrijpen en terughalen van de dochter of nicht, óf bij uitblijven daarvan, tot een patstelling. Die eindigde wanneer een van beide partijen uit eerbehoud toegaf, bijvoorbeeld omdat de ontstane situatie onomkeerbaar werd bevonden vanwege de kinderen die het paar had gekregen. Eerherstel werd openlijk via gratie, genade of dispensatie van de soeverein tot stand gebracht. In enkele gevallen was zelfs dat niet meer mogelijk en kon de familie de eigen eer behouden door het meisje te verstoten.

De meeste zaken deden zich voor in de periode 1580 – 1720, met een opleving in de tweede helft van de achttiende eeuw. Deze ontwikkeling is wellicht te verklaren doordat er steeds vaker in het juridische domein werd getrokken en minder een directe actie van de getroffen familie vroeg. De zaken in de achttiende eeuw betroffen vaker buitenlandse officieren. Ook zien we, althans in Holland, dan meer zaken die voor de soeverein, dat wil zeggen de Staten, werden gebracht, vanwege het verzoeken om dispensatie voor straffen genoemd in het strenge Plakkaat van 1751.

Het antwoord op de vraag waarom schakingen toch plaatsvonden ondanks de zware maatschappelijke, juridische druk, verwoord in het eervertoog en in het bijzonder het schakingsvertoog, luidt dan ook: omdat ter beperking van eerverlies de partijen niet anders konden handelen. De strijd, die erehandel, moest ertoe leiden dat de ene partij eer won en de tegenpartij eer verloor zodat de weg vrijkwam voor onderwerping en verzoening. Het vertrek van het paar, de schaking in engere zin, is als de belangrijkste stap in de erehandel te beschouwen.